

Ett arkivfynd och dess bakgrund

Jacob Seela

Åbo

Senatens arkiv i Finlands riksarkiv (RA) har vid många tillfällen visat sig vara en "guldgruva" för historisk forskning. Icke desto mindre bör överraskningen ha varit stor för den person som redan före andra världskriget kom över handlingar som berörde ett tidigt skede av judarnas bosättning i vårt land. Av okänd anledning har det källmaterial som här kommer att presenteras hittills förbisetts och först för en kort tid sedan kommit artikelförfattaren tilhanda.

En vördsam anhållan

Det protokolutdrag som kan sägas ligga till grund för denna studie av förhållandena inom judiska församlingen i Helsingfors närmast under 1870-talet, börjar så här:

Föredrogs till vidare åtgärd: Avskedade soldaten Josef Weintrop av mosaiska trosbekännelsen anhåller i underdånighet om fastställelse av uppgjort förslag till regler varefter den judiska församlingen i Helsingfors ägde vårda sina kyrkliga angelägenheter.

Utdraget är hämtat ur ett protokoll som är fört vid Ecklesiastik Expeditionens föredragning i Kejserliga Senaten för Finlands Ekonomie Departement daterat den 23 februari 1881.¹

Bakom detta förslag döljer sig förhållanden inom den lilla judiska inofficiella församlingen i landets huvudstad som är värda att dragas fram i ljuset. Låt vara att förslaget aldrig kom att fastställas. Tiden var ännu ej mogen för att samhället skulle intressera sig för, än mindre förstå, de problem som en liten främmande minoritet hade att brottas med i sin strävan att vinna likaberättigande i det autonoma, ännu ej självständiga Finland.

Stadgeförslagets tillkomst och innehåll belyser judarnas situation i Finland vid mitten av 1800-talet, speciellt i Helsingfors. För att förstå dess betydelse måste vi teckna en relativt utförlig bakgrund.

Ett decennium av rättslöshet

Om vi undantar några enskilda judar, av vilka flertalet konverterade till kristendom, fick den judiska bosättningen sin början i Finland genom de judiska soldater och underbefäl som tjänstgjorde vid den här i landet förlagda ryska militären. Av allt att döma kom de flesta

¹ Se även senatens supplikdiarium (SD) 1881 1530/228.

judiska soldater in i landet vid tiden för Krimkriget. Efter att ha tjänat tsaren under många långa år, eller blivit permitterade för obestämd tid, hade mannarna jämte sina familjer rätt att slå sig ned i Finland enligt en förordning given den 29.3.1858.² Eftersom förordningen ingenting hade att säga om näringsrätt, är det troligt att en del återvände till Ryssland. Detta i all synnerhet som den nya tsaren Alexander II vid denna tid hade påbörjat liberala reformer som även berörde rikets judar.

Det dröjde över ett decennium innan den förordning fick laga kraft som gav judarna rätt att försörja sig genom hantverk och kramhandel. Av avsevärt större betydelse var den handel med begagnade kläder som förordningen tillät. I huvudstaden kom den huvudsakliga kommersen att ske i skjul uppförda i rader längs Simonsgatan och området fick t.o.m. ett speciellt namn, "Narinken". Dessa "byggnader" var uppförda av staden som härigenom hade lättare att kontrollera judarnas handel.³

Den judiska befolkningen ökade genom friställda soldater (och underbefäl) men det var fortsättningsvis förbjudet för judar att komma in i landet.⁴ De som saknade pass eller annat tillstånd blev utvisade. Myndigheterna gjorde sitt bästa för att finna orsak även till utvisning av forna soldater, så fort minsta möjlighet därtill fanns. Kort sagt, judarnas rättssäkerhet var minimal och fördomsfullheten i landet var allmän.

Bo och hemvist

Enligt en folkräkning utförd i mars 1870 utgjorde den judiska befolkningen i Helsingfors (tabell: trosbekännelse) 123 män och 103 kvinnor. De var tämligen jämt fördelade på de officiella stadsdelarna men över en tredjedel (ca. 34.5%) hade funnit tak över huvudet i "villorna norr om broarna och öster om järnvägen", vilket bör tydas som Broholmen.⁵ Ej att

² "Förordning vad i avseende á avskedade ryska soldaters och matrosers samt dylika personers änkers och barns inskrivning i Finland bör iakttagas."

Genom att i punkt 1. stadgas att varken den som alltjämt är i militärtjänst eller den som hunnit bli permitterad får upptagas i mantalslängder, ställer det sig svårt att med bestämdhet veta vilka judar som var bosatta i landet. Antal och namn framkommer först i den första befolkningsräkningen 1870. Det bör tilläggas att polisarkivet är en otillförlitlig källa.

³ Förordningen av d. 30-6-1869 gjorde det möjligt för dem, som var i rysk militärtjänst i Finland, även som för deras hustrur och änkor, att utöva en viss näring.

Staden hade låtit uppföra enkla försäljningslokaler i stadsdelen Eira på en öppen plats framför Finlands Banks nuvarande byggnad (Lindberg-Rein 1950, 125). En långsträckt träbyggnad var indelad i flera försäljningslokaler (Alho-Rauanheimo 1947, 154).

När bankbygget blev aktuellt tvangs "Narinken" 1867 att flytta till Simonsgatan, där busstationen numera är belägen (Rancken 1926, 104).

⁴ Se bl.a. passförordningen 1862. Samma bestämmelse ingår för övrigt i den nya passförordningen 1889.

⁵ Staden hade kring mitten av 1800-talet hyrt tomter för villabyggen på Broholmen. Tomterna var efterfrågade, eftersom inga som helst förordningar än så länge begränsade byggnadsrätten (Alho-Rauanheimo 1947, 228). - Suomen virallinen tilasto VI 1870 (SVT VI:8). Väkilukutilasto (Befolkningsstatistik) Tabell 11.

Ett arkivfynd och dess bakgrund

undra på att den första synagogan hyrdes i en lokal belägen på detta område.⁶

Vid denna tid dominerade en- och tvåvånings trähus alltjämt stadsbilden i huvudstaden. Av kartan som återger boendetätheten 1870 framgår att trångboddheten var stor även i de centrala delarna av staden. De ökända s.k. Antipoffska hyreskasernerna tog priset i detta hänseende och här har även judar varit tvungna att inhysa sig. Troligen var det i den vid Nylandsgatan belägna hyreskasernen man inrättat en annan, liten, synagoga.⁷

Ett decennium senare hade bosättningsstrukturen på ett markant sätt förändrats. Av församlingens 226 män och 215 kvinnor hade 2/3 funnit en bostad i stadsdelarna IV och V där hyrorna i nyuppförda stenhus bör ha varit märkbart högre än i de gamla träbyggnaderna. Endast ca. 6 % bodde fortsättningsvis kvar på Broholmen och vid den nuvarande "Östra Ringvägen". Av någon anledning hade en judisk bosättning uppstått i Tölö, som dock fick sin stadsplan godkänd först 1906.⁸

Helt omöjligt är det inte att den judiska befolkningen var större än vad siffrorna utvisade. Det kan nämligen tänkas att några av de avskedade och permitterade soldaterna bodde kvar i kasernerna vid tidpunkten för folkräkningen. Eller att någon eller några, som på annat sätt lyckats ta sig in i landet, höll sig gömda den aktuella dagen, utan pass som de var.

Befolkningsstatistikern upplyser oss, tydligen något skräm, om att judarnas antal i Helsingfors, som uppgick till hela 1 % av den totala befolkningen mot endast 0,7 % tio år tidigare, bör betraktas i ljuset av de judiska kvinnornas stora fruktsamhet och den låga dödligheten. Det faktum att mer än hälften av judarna var under 15 år måste också ha väckt betänkligheter.⁹

Judefrågan aktualiseras och debatteras

Judarnas situation i landet, som på grund av deras ringa antal länge varit ett marginellt problem, aktualiserades genom tillkomsten av förordningen 1869. "Narinken" kom att utgöra ett främmande element som gav ny färg åt gatubilden i Helsingfors centrum, på samma sätt som "Stånden" i Åbo. Faktum var emellertid att myndigheternas godtycke snarare ökade än minskade genom att stadens judar självfallet efter bästa förmåga började utnyttja sin nya

⁶ Enligt Waris 1951, 31, bestod synagogen av ett litet rum, som var delat i tvenne delar genom ett förhänge. Själva byggnaden ägdes av perukmakaren Langen varför den gick under benämningen "Langens villa".

De judiska soldaterna på Sveaborg hade redan tidigare fått tillåtelse att inrätta en synagoga på fästningsområdet. I den av Jac Ahrenberg ritade och 1906 uppförda synagogan i huvudstaden pryddes Toraskåpets övre del av en dekoration snidad i trä. Den återger en krona omgiven av tvenne (Juda) lejon. En tradition vet berätta att dekorationen kommer från synagogan i Sveaborg. Enligt Harviainen, 12 (not) flyttades judarna 1866 bort från Sveaborg. Det framgår ej om det blott gällde soldathustrur och barn.

⁷ Hertzberg 1889, 198, och Lindberg-Rein, 130. Speciellt de fattiga, men vanligtvis barrrika judiska familjerna bör ha lidit av de svåra bostadsförhållandena under 1850- och 1860-talen.

⁸ Om villasamhället i Tölö gäller samma förhållanden som på Broholmen.

⁹ SVT VI:8 1880. Väkilukutilasto, tabell 11 samt kommentarer, s. 13.

näringsrätt.¹⁰

Nu dröjde det ej länge innan frågan om vilka rättigheter denna etniska minoritet skulle tillerkännas kom upp till diskussion på högsta nivå, nämligen i lantdagen.

Den man som gjorde det första försöket att genomföra judarnas samhälleliga emancipation i Finland var den kända kommunalpolitikern i Helsingfors, Leo Mechelin. Vid lantdagen 1872 lade han fram en petition som gick ut på att judarna skulle tillerkännas borgerliga rättigheter.¹¹ Mechelin blev sedermera adlad och kom i egenskap av senator och tack vare en ovanlig statsmannabegåvning att spela en dominerande roll i senaten.¹² I petitionen talade han berömmande om judarnas höga kultur i Europa och hans avsikt var tydligen närmast att få lantdagen att avskaffa de famösa inskränkningar som 1782 års judereglemente ålade den judiska befolkningen i Sverige och vilkat judehatarna i Finland, framför allt inom bonde- och prästestånden, lade till grund för sina rabiata antisemitiska uttalanden och beslut vid omröstningar.¹³ Att Leo Mechelins petition ej hade någon framgång var ingen överraskning.

Viktigare var den följande lantdagen som sammankom 1877. Senaten hade på uppdrag av den tidigare lantdagen beslutat inkomma med en proposition om dissenterlag samt med en förordning om religionsfrihet för icke-kristna. Året innan hade ett kyrkomöte hållits i Åbo där man bestämt tagit avstånd från allt som religionsfrihet hette och där man stödde sig på kyrkolagen av år 1869. Därmed stod det klart för alla att prästeståndet var helt avogt stämd mot propositionen. Böndernas judefientlighet var det ej heller att ta miste på. När propositionen framlades var dess öde redan beseglat. Den skulle ha gett judarna rätt att bilda församlingar, inrätta synagogor och offentligt utöva sin religion. De skulle även ha fått rätt att förvärva och besitta sådan fast egendom som erfordrades för synagogor och begravningsplatser. Helt epokgörande var, förutom att vigslar mellan judar skulle få laga kraft, att äktenskap mellan judar och kristna skulle tillåtas och upplösas inför borgerlig rätt.¹⁴

Dessvärre var det hela icke mer än en "skenmanöver". Allt detta goda utlovades endast åt dem som var finländska medborgare. Och något dylikt var icke påtänkt för judarna av

¹⁰ Magistratens tillstånd var obligatoriskt och denna myndighet var ofta inkonsekvent i sina beslut.

¹¹ Se handlingar tillkomna vid lantdagen 1872, 135-135. Det bör emellertid nämnas att en av adelns representanter vid samma lantdag, Åbo Underrättelsers huvudredaktör K. J. Edelskiöld, var den första lantdagsman som pläderade för att landets judar skulle få *medborgerliga* rättigheter (Reservation till Besvärskottets betänkande angående en till Borgarståndet inlämnad petition som gäller judarnas rättigheter). Se även hans (troligen) artikel i ÅU d. 26-3-1872.

¹² Mechelin var i två repriser medlem av Helsingfors stadsfullmäktige och därvid dess ordförande under några år. Man bör väl kunna förutsätta att han därvid inhämtat en del uppgifter över stadens judiska befolkningsgrupp. Tietosanakirja VI, 1914, 186-187.

¹³ Se protokollen förda vid Bonde- och Prästeståndens förhandlingar vid lantdagen 1872. Santeri Jacobsson refererar ingående de hätska uttalanden som många av de nämnda ståndens representanter gjorde sig skyldiga till. Se Jacobsson 1951, 128-143.

¹⁴ Det har senare uppstått en del problem vad gäller de judiska begravningsplatserna i landet. Icke blott av den orsaken att det saknas uppgifter om när de först tagits i bruk. Man har trots ihärdiga forskning ej lyckats påträffa de ursprungliga handlingarna från mitten av 1800-talet som berör det laga förvärvet. Ingen myndighet har dock bestridit församlingarnas rätt till sina begravningsplatser.

någon i senaten.¹⁵ Lagutskottet till vilken propositionen, som seden var, remitterades, avlägsnade fordran på medborgarätt, och ville inte heller godkänna den borgerliga vigselmöjligheten. Trots att i synnerhet de rättslärda inom adelsståndet, med prof. Rabbe Axel Wrede i spetsen, påpekade rättskräkningarna mot judarna, förföll propositionen inför prästerskapets och böndernas kompromisslösa motstånd. Uttalanden som betonade hot mot den kristna religionen, underströk judarnas etiska mindervärdighet, ekonomiska snikenhet mm. var inpyrda med grundmurad ovilja.

Den allmänna opinionens uppfattning om judarna visade ingen förskjutning i judevänligare riktning. Det var endast den liberala pressen i huvudstaden och i Åbo jämte medlemmarna i Juridiska föreningen i Finland som underströk de orättvisor som drabbade landets judar och förordade en förnyelse av lagstiftningen.¹⁶ Vid föreningens förhandlingar i Helsingfors fick indignationen i ett diskussionsinlägg en tydlig adress:

“Det kan ej ligga i landets intresse att hysa en befolkning vars känsla för landet ej kan bli vänlig så länge de ej kan räkna sig som medborgare.”¹⁷

Judiskt liv i Helsingfors

För att bättre förstå bakgrunden till den aktion som här kommer att belysas måste man ha vetskap om hur det dagliga livet, och framför allt det religiösa elementet, gestaltade sig inom det judiska samfundet i huvudstaden på 1870-talet.

Trots att lagen om religionsfrihet länge förblev en dröm, lade myndigheterna inga hinder i vägen för en fri religionsutövning. De förra soldaterna hade under sina långa och svåra år i den ryska armén med otrolig seghet hållit fast vid sin gudstro. Deras numera civila liv var uppbyggt kring regelbundetheter vad gäller iakttagande av vad Toran föreskrev och rabbinerna bestämt. I centrum stod gudstjänsterna i synagogan som var inhyst i Langéns villa på Broholmen.¹⁸

Begravningsällskapet hade instiftats 1864 och den ortodoxa bestämmelsen att blott svepa liket utan att använda kista iaktogs noggrant. Trots att de för judiska församlingar viktiga sociala föreningarna ännu ej var organiserade, tog man hand om dem som behövde

¹⁵ Samma senat hade i februari 1876 sänt ett cirkulär till guvernörerna och uppmanat dem att iakttaga 1782 års judereglemente. Närmast gällde det bestämmelsen som förbjöd judar att komma in i landet. Jacobsson 1951, 160. Betr. judereglementet, se Valentin 1924, 18-25.

¹⁶ Här kan nämnas Helsingfors Dagblad, Nya Pressen, och i någon mån Hufvudstadsbladet, Åbo Underrättelser och Åbo Tidning.

¹⁷ Se Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1876, 321-323.

¹⁸ Trots att judarna förtrycktes på många sätt i Ryssland, åtnjöt de religionsfrihet, se Baron, 114-116. I Sverige ingick självfallet religionsfriheten bland de medborgerliga rättigheterna (se Valentin). Det säger sig självt att senaten under dylika omständigheter inte kunde annat än se genom fingrarna när landets judar inrättade synagogor och utövade sin religion under olika former, trots att gällande lag inte givit sitt godkännande därtill.

hjälp eller stöd i olika former: sjuka och fattiga, ensamma och åldringar.¹⁹

Varje judisk församling med självaktning anställer så snart den har ekonomiska möjligheter därtill en rabbin, en andlig ledare. Det ögonblicket tycks i Helsingfors ha kommit överraskande tidigt, redan 1867.

Valet av rabbin borde ej ha varit överhövan svårt. Den lärde torakännare som tog emot tjänsten som församlingens första rabbin var ingen okänd småstadsrabbin, utan en av Israel Lipkin Santers främsta elever.²⁰ Vad som fick Naftali Amsterdam att flytta till den kalla Norden för att vägleda - som han vid senare år uttryckt sig - "enkla människor" är och förblir en gåta.²¹ Orsaken till att just denna unga man, han var född 1832, blev kallad är däremot uppenbar.²²

Israel Lipkin var upphovsman till *Musar*-rörelsen som uppstod i Litauen under förra delen av 1800-talet som motvikt till hasidismen å ena sidan och till haskalan, den judiska upplysningen, å den andra. Dess främsta målsättning var att genom uppfostran understryka judendomens etiska värden, som var en väsentlig del av halachan, men som den ortodoxa judendomen, bl.a. mitnagdim i Litauen, hade haft lätt att förbise, och som gjort läran till en sträng, kall och själlös herre.²³

Den nya rabbinen skulle således försöka få sina församlingsmedlemmar - och framför allt de unga - att förstå vikten av själslig vitalitet, att introducera *Musar*-rörelsen som på kort tid vunnit oerhörd genklang i Litauen, även i lilla Helsingfors. Därmed skulle han motarbeta den emancipation som den första generationen fruktade att de unga, och i synnerhet de i sitt nya hemland födda, skulle falla offer för. Det var en emancipation i judisk religiös och kulturell bemärkelse.

Säkerligen fanns det fog för en dylik fruktan. När Henrik Adolf Mechelin, kusin till den tidigare nämnda statsmannen Leo, under lantdagsförhandlingarna 1877 framlade sina motiv för införande av religionsfrihet för landets judar, yttrade han bl.a.: "Den som följt arten av den tillvaro som judarna fört i Helsingfors torde kunna konstatera att de efter några års vistelse här förete en helt annan prägel än den vilken de fört med sig när de kommit ..." Nya seder och bruk, men också det svenska språket, anammades utan större dröjsmål av de unga, till en del även av de äldre. Det som till en början kändes främmande, uppfattades

¹⁹ Ett undantag utgjorde ukhjälpföreningen Chewra Bicur Cholim, som grundats 1879 och vars ändamål var att bistå församlingsmedlemmarna socialt och ekonomisk. Judiska församlingens i Helsingfors arkiv (JFHA).

²⁰ Se Glenn 1953, 92. Israel Lipkin var känd i den judiska världen såväl i Östeuropa som i Tyskland.

²¹ Rabbin Shurin (s.64) vet berätta att rabbin Amsterdam hade fått sin utkomst genom ett litet bageri som hans hustru skötte. Det kan tänkas att församlingen redan vid denna tid kunde erbjuda en såpass god lön att detta lockade den nya rabbinen till höga Norden. Amsterdam skötte tjänsten åren 1867-1875 (JFHA).

²² Möjligen var man inom församlingen av den uppfattningen att en andlig ledare med internationellt rykte genom sin personliga värdighet kunde göra intryck på vederbörande myndigheter och utverka vissa fördelar. Å andra sidan var man i stort behov av en ung dynamisk rabbin, som i högre grad än de "gammalmodiga" lärarna kunde aktivera den judiska undervisningen för ungdomarna.

²³ Beträffande *Musar*-rörelsen, se Glenn 1953, 109-124, och Greenbaum 1995, 103-110. Även om Israel Lipkin Salanter var den som utvecklade *Musar*-ideologin till att omfatta ett krav på etisk disciplin i förening med judisk lärdom och judisk tänkande, hade han haft läromästare som inspirerat honom.

Ett arkivfynd och dess bakgrund

småningom ej mera som ett hot mot de judiska hemmen.

Det kan nämnas att när Johan Ludvig Runebergs son, professor Walter Runeberg, vid lantdagen 1882 bemötte blivande biskop Renvalls antisemitiska utgjutelser, uppvisade han ett intyg från poliskammaren i Helsingfors i vilket framhölls, att det ej funnits något som helst att anmärka mot stadens judar under de tio senaste åren.²⁴

Människor som dagligen har att kämpa med fattigdom och främlingshat under minutiös kontroll av en fientligt inställd polismakt och andra myndigheter, har självfallet svårt att lägga band på sin känslor. Det betyder att om man försöker skildra deras inbördes förhållanden blir bilden nog mindre skuggfri. Inte så litet av den livsföring som härskade i deras "shtetl" i Litauen eller Polen levde ännu kvar.²⁵ Högst antagligen förflöt deras dagliga liv i mångt och mycket på samma sätt som i broderförsamlingen i Åbo, från vilken vi har en rätt rik dokumentation.

Den vet berätta om ledsamma tvister som emellanåt övergick till handgripligheter, mindre väl valda ordalag konkurrenser emellan vid "Stånden", högröstade gräl som fick omgivningens invånare att tillkalla polis och i några fall t.o.m. lindriga slagsmål efter gudstjänsterna. Icke sällan ventilerades de inbillade eller verkliga oförrätterna inför domstol, men i de flesta fall kunde man komma till förlikning innan det gick så långt. Vanligen gällde det enligt domstolsprotokollen ärekränkning.²⁶

Judarna i Litauen hade under påverkan från landets ledande rabbiner förblivit motståndare till hasiderna, som såväl i Polen som i Ryssland vunnit stora framgångar genom sitt motto: "Tjänen Herren med glädje, kommen inför hans ansikte med fröjderop." (Psalm 100:2). I deras gudstjänster kom därför livliga kroppsörelser och högljudd sång att ingå som centrala moment. Trots att de flesta av huvudstadens judar uppgivit att de var ryska judar, p.g.a. att de tjänat i ryska armén, var deras bakgrund litauisk. Ändå bör gudstjänsterna för en utomstående ha verkat mycket främmande. Rafael Hertzberg beskriver i sina Helsingforsminnen från slutet av 1800-talet, hur han förvånades över de vaggande rörelserna under "bönummet" och berättar hur deltagarna i gudstjänsten gick upp i "inhängnaden" mitt på golvet och läste ur "pappersrullorna". Han kunde gott ha tillagt, "och de små barnen sprang omkring mitt under gudstjänsten".²⁷ Att judiskt liv i Helsingfors såväl inom som utanför gudstjänstlokalen måste ha tett sig som exotiskt för en utomstående betraktare kan knappast betvivlas.

²⁴ H. A. Mechelin var känd som en ytterst konservativ person. Hans liberala inställning i judefrågan i detta skede är därför förvånande. Kansallinen Elämäkerrasto 1932, 506. - Jacobsson 1951, 176.

²⁵ Anna Svensson har i sin bok, *Nöden - en shtetl i Lund* (1995), låtit sina intervjuobjekt skildra hemförhållanden och sin omgivning i Litauen. Många, troligen de flesta (i likhet med medlemmarna i åboförsamlingen) av de forna soldaterna bosatta i Helsingfors var uppvuxna i städer och byar i Litauen.

²⁶ Detaljrika skildringar ingår i Åbo rådstuvurätts protokoll 1875-1885. Över 40 olika mål behandlades i rätten. Åbo Stadsarkiv (ÅSA).

²⁷ Se Hertzberg 1889, 197-198.

Antisemitismens nya ansikte

I mars 1879 stadfästes en ny förordning som indirekt kom att medverka till judarnas ekonomiska emancipation i Finland, men som samtidigt kom att definitivt framhäva antisemitismens dubbelbottnade väsen. Den religiösa animositeten hade fått en vapenbroder i fruktan för ekonomisk konkurrens. Lagen om näringsfrihet lovade nämligen även judarna mycket! För mycket ansåg mången handlande och hantverkare.

I förordningen framhålls uttryckligen att även utlänning, som med behörigt tillstånd uppehåller sig i landet, kan idka handels- och/eller fabriksrörelse. Anmälan skulle göras i stad till magistraten, men det ankom på guvernören i länet att från fall till fall avgöra om tillstånd skulle beviljas. När det gällde besvär mot dennes beslut var det senaten som hade sista ordet.

Magistraten i Helsingfors gjorde sitt bästa för att tolka lagens bokstav och anda till judarnas nackdel, medan den liberala guvernören i många fall såg till att handelsmännen i Narinken småningom kunde öppna affärer bl.a. vid Henriksgatan, som räknades till de bästa affärskvarteren. Genom att sökanden skulle ställa vederhäftig borgen eller annan säkerhet för att kommunalskatten skulle erläggas, kom även kommunalfullmäktige att träda in i bilden bland dem som kunde sätta en käpp i hjulet för en presumptiv judisk företagare.²⁸

Statsmaktens judepolitik hade under slutet av 1870-talet tillspetsats. Senaten hade så gott som alltid avslagit de ansökningar som myndigheterna tillstyrkt. Antijudisk hätskhet rådde inom handels- och hantverkarkretsar, där man fruktade judisk konkurrens genom de möjligheter den nya näringsfrihetslagen erbjöd.

Kränkande uttalanden i den finska pressen dränkte den liberala svenska pressens krav på utökad rätt åt landets judar. De rättslärdas betänkligheter visavi judefientliga åtgärder klingade för döva öron.

Stadgeförslagets orsak och avsikt

Avsaknaden av bindande föreskrifter om hur församlingens angelägenheter skulle skötas hade säkert vid många tillfällen skapat misshälligheter inom samfundet. Av större betydelse var dock att om, visserligen mot all förmodan, en kommande lagstiftning skulle ge judarna rätt att bilda församlingar, vore det av största vikt att man hade en färdigt utarbetad samfundsordning. Denna borde vara så uppgjord att den i sin helhet kunde godkännas av vederbörande myndigheter.

Möjligen levde man också i den förhoppningen att man åtmistone i någon mån skulle kunna skingra omvärldens misstro, om församlingen kunde presentera stadgar som visade att det enda judarna ville var att slå vakt om de religiösa, etiska och kulturella värden som den sanna judendomen representerade. Självfallet skuldet de principer som där komme att

²⁸ Förordning om näringarna, Finlands författningssamling 31-3-1979. I Åbo hade magistrat och guvernör varit mer positivt inställda när det gällde att tillämpa den nya förordningens bestämmelser visavi judarnas ansökningar om näringsrätt. Se magistratens supplikdiarium (MSD) och protokoll för år 1880. Kommunalfullmäktige i huvudstaden tog dock ofta hänsyn till judiska ansökningar. Åström 1956, 38-39.

Ett arkivfynd och dess bakgrund

ingå visa hur väl man kunde integreras i det samhälle där man hamnat och på så sätt också räkna med litet sympati.

Som vi skall se inrymde stadgeförslaget vissa förhållningsregler som berörde interna familjeförhållanden. Man ville understryka familjens roll i ett judiskt samfund, men det blev nog trots den goda intentionen ett rätt betänkligt förslag.

En viktig nyhet hade högst sannolikt läckt ut från senatsborgen, ett rykte som gjorde gällande att det brådskade med att få stadgeförslaget godkänt. Ryktet visste berätta att senaten skulle tillsätta en kommitté som skulle ha till uppgift att utarbeta ett nytt förslag angående judars vistelse och bosättning samt rätt till fri religionsutövning i Finland. Det visade sig senare att ryktet talat sanning, men att brådskan var överdriven, för det skulle dröja ända till februari 1882 innan det utarbetade betänkandet blev framlagt.²⁹

Stadgeförslagets tillkomst

Det slutliga stadgeförslaget bär i mångt och mycket prägel av lagtekniska insikter och även förståelse för deras situation som stadgarna berörde. Man kan knappast överskatta betydelsen av den persons insats som såg till att förslaget fick en form som kunde föreläggas senaten. Mannen bakom stadgarna var guvernören i Nylands län, generallöjtnant Georg von Alfthan.

Guvernör von Alfthan hade tjänstgjort som militär på Sveaborgs fästning under Krimkriget och hade säkerligen kommit i kontakt även med judiska soldater som tjänstgjort i ryska armén. Under åren 1862-1872 var han guvernör i Uleåborgs län, varefter han utnämndes till samma befattning i Nylands län. Denna befattning innehade han tills han 1888 blev senator i ekonomidepartementet.³⁰

Alfthan hörde till den liberala svenska gruppen inom riddar- och adelsståndet och var otvivelaktigt en av dem som inom lantdagen hade den största förståelsen för judarnas svåra läge. Hans inlägg vid 1885 års lantdag, när det gällde att genom lagstadganden säkra judarna en människovärdig framtid i landet, och när det gällde att bekämpa bonde- och prästeståndets antisemitiska politik, hör till de mest insiktsfulla och liberala som framlagts under ståndslantdagens historia.³¹

I det protokoll som uppsattes vid mötet återopas i ingressen skälen till att stadgar behövdes. Ett okänt antal församlingsmedlemmar hade hos guvernören i länet framfört klagomål däröver att församlingen saknade allmänna föreskrifter rörande kyrkliga (!) angelägenheter, "varigenom oordningar och tvistigheter inom församlingen uppstått vilka

²⁹ "Underdånigt förslag till Förordning rörande judars rättighet till religionsutövning och deras övriga rättsförhållanden i Finland" samt "Underdånigt förslag till förordning angående villkoren för judarnas vistelse i Finland". Båda förordningarna givna 18-2-1882.

³⁰ Se Tietosanakirja I, 1909, 250.

³¹ Riddarskapets och adelns protokoll vid lantdagen 1885, 1088-1092 samt 1099.

svårligen kunde biläggas”³².

Det må så vara att lidelsefulla diskussioner och gräl - troligen även handgripligheter - mången gång ägt rum, med ovannämnda följder, men det verkar nog osannolikt att de som känt sig förolämpade eller förbigångna av dylika orsaker muntligen besvärat sig hos en så högt uppsatt herre, även om man säkerligen känt till hans liberala inställning i judefrågan. Det sägs nämligen uttryckligen att klagomålen framförts "muntligen". Allt talar för att ordalydelsen i protokollet var avsedd att framhålla synpunkter och ömmande skäl som skulle påverka senatens medlemmar att ge sitt bifall till att stadgarna kunde godkännas.

Frågan om hur samarbetet med guvernören genomfördes och i vad mån församlingens representanter fick sin stämma hörd vid formuleringen av paragraferna måste på grund av avsaknad av all dokumentation lämnas därhän. Detsamma gäller frågan om rabbinen blivit konsulterad när momentet om familjens rätta leverne formulerades. Avsikten med momentet var ingalunda att det skulle förbli en död bokstav.

Mötet sammankallas

Man kan utgå ifrån att bland församlingsmedlemmarna även fanns sådana som motsatte sig behovet av bindande stadgar. Andra åter misstrodde guvernören. Mötets beslut hade emellertid ett så grundläggande syfte att det ej räckte med vilken som helst representativ samling. Sammankallarnas sätt att garantera representativiteten var, lindrigt sagt, ovanlig.

För att få motsträviga församlingsmedlemmar att infinna sig utverkade man polishjälp. Två dagar innan mötet hölls besökte en kommissarie jämte åtföljande poliskonstapel varje judiskt hushåll i staden och uppmanade envar till myndig ålder kommen man (!) att infinna sig till sammankomsten. Mötet hölls sannolikt i Langéns villa på Broholmen.

Eftersom man kunde vänta sig en het och högljudd diskussion, beslöt man att anlita en utomstående ordförande för mötet. Valet föll på stadens underpolismästare.³³

Mötets förlopp

För undvikande av varje missupfattning läste ordföranden stadgeförslaget med ljudlig stämma, paragraf för paragraf. När detta väl var gjort tillfrågades de närvarande om de hade något att invända. Inga invändningar gjordes. Var det möjligen ordförandens person som ingav respekt, eller vissheten om att förslaget, som hade godkänts av guvernören, var juridiskt sett oantastbart och till sitt innehåll överensstämmande med majoritetens uppfattning? Vi vet inte svaret.

Stadgarna var härmed antagna. Mötet ansåg emellertid helt följdriktigt att de ej kunde

³² Det är känt att judendomen inte är någon massrörelse, och att judarna i sina samfund kan ha de mest divergerande uppfattningar om hur ett problem skall lösas. I detta hänseende har inte mycket ändrats under tidens gång. Det finns därför alla skäl att anta att svårlösliga tvister verkligen ägt rum.

³³ Underpolismästare i huvudstaden var Oskar August Ståhlberg. Finlands statskalender 1881.

Ett arkivfynd och dess bakgrund

efterlevas innan höga verderbörande hade stadfäst dem. Det gällde därför att befullmäktiga någon eller några att i behörig ordning sköta om att ansökan lämnades till rätt instans, dvs. senaten.

Eftersom man ej tidigare hade kommit ihåg att utse någon till denna uppgift, måste saken nu skötas. Den överläggning som följde tog sin tid, ingen var tydligen särskilt angelägen om att påta sig detta ansvar. Slutligen enades man om att utse tre personer som var närvarande vid mötet och som förklarade sig villiga. Dessa var avskedade underofficeren Hirsch Lexenberg, avskedade soldaten Josef Weintrop samt Salomon Schachter.³⁴ Dessa tycks ha åtnjutit församlingens förtroende, för man bad dem att i egenskap av församlingens äldste "vårda församlingens kyrkliga angelägenheter" till dess stadgarna blivit stadfästa. Alla tre gav omedelbart sitt samtycke.

Eftervärlden känner endast till Josef Weintrop, som under namnet Weintraub blev stamfar till en aktiv judisk huvudstadssläkt. Han hörde av allt att döma till de s.k. kantonisterna som under tsar Nikolai I's tid fick slita hund i tsarens armé under inte mindre än ett fjärdedels sekel. I armén hade han utbildat sig till skräddare, ett yrke som gav honom levebröd, när han sent omsider fick avsked från de i Finland stationerade ryska trupperna. Han var född år 1835 i Novgorod och avled 1903 i Helsingfors. Han var då ordförande för den än så länge oregistrerade judiska församlingen.³⁵

Det må i detta sammanhang tilläggas, att en ättling till honom Sara Weintraub, som under en räkka av år var en trägen besökare i riksarkivet i Helsingfors, påträffade det protokoll som ligger till grund för föreliggande artikel.

Stadgeförslaget

Stageförslaget fick som rubrik "Förslag till regler varefter den judiska församlingen i Helsingfors stad äger vårda sina kyrkliga ärenden". Märk väl - den judiska, och icke den mosaiska församlingen. Det utgjorde ett digert opus och upptog inte mindre än 35 paragrafer ordnade i fem kapitel.

Ordalydelsen i den första paragrafen i kapitel I som benämns "Allmänna stadganden" hade man tydligen lånat från den lantdagsproposition som framlades 1877, men som då förkastades. Avskedade ryska underofficerare, soldater och matrosar av den mosaiska trosbekännelsen, ävensom änkor och barn efter dem, som bor i Helsingfors, tillhör en särskild judisk församling samt berättigas att där inrätta en synagoga, hålla en rabbin "med erforderlig betjäning" samt att vårda sina kyrkliga angelägenheter.

Det var ett djärvt försök att få stadfäst en grundrättighet, nämligen rättigheten till fri religionsutövning i vilken ingick möjligheten att inrätta, men ej bygga, en egen synagoga, eftersom judar inte hade rätt att inneha fast egendom, och bygga på annans tomt kom väl

³⁴ Namnet är otydligt skrivet i protokollet.

³⁵ Se JFHA.

knappast ifråga.³⁶ Är det möjligt att guvernören trodde, att 1882 års lantdag skulle anta nya, liberalare judelagar?

I den följande paragrafen framhålles att församlingens beslutanderätt tillkommer dels kyrkostämman, dels församlingens äldste, som verkställer besluten och handhar förvaltningen.

I andra kapitlet uppräknas de frågor som bör behandlas vid stämman, som för övrigt skall sammankomma i synagogan. Viktiga punkter var att vidta lämpliga åtgärder till "vidmakthållandet av ordning under gudstjänster" samt hur barnundervisningen skulle skötas. Det skulle tyda på att det hade funnits fog för påståenden att av olika orsaker den allmänna ordningen under eller efter gudstjänsten hade blivit störd.

Att barnundervisningen skulle debatteras vid stämman, som även skulle besluta därom, måste betyda att de äldste saknade befogenhet att avgöra frågan. Det visar hur viktigt man ansåg det vara, att barnens religiösa fostran var rätt upplagd.

Stämman tillsatte, men kunde även avsätta, ledamöterna i de äldstes råd. I dagens judiska församlingar i Finland har de äldstes uppgifter övertagits av förvaltningsrådet.

Endast män som uppnått myndig ålder hade rösträtt. Man levde i 1800-talets självklart mansdominerade värld. Kvinnorna fick tydligen nöja sig med yttranderätt, om de ens hade sådan. Kallelse till stämman skedde skriftligen, och endast ärenden som var utsatta i kallelsen fick behandlas. Om rösterna vid votering utföll jämt, avgjorde ordförandes mening. Reservation mot ett beslut kunde göras antingen muntligen vid mötet, eller skriftligen innan protokollet blivit justerat.

De frågor som uppräknas i tredje paragrafen skulle ventileras vid någon av de tre ordinarie stämmorna under året.

I april månad gällde det för stämman att godkänna bokslut och förvaltning. Oktober stämman valde följande års ordförande, vice ordförande, medlemmar till de äldstes råd samt revisorer. Vidare fastslogs rabbinens och "betjäningens" (närmast lärarens) löner, ävensom avgifter till församlingen. Under vintern, någon bestämd månad var ej utsatt, skulle en tredje stämman hållas för att fastställa debiterings- och uppbördslängder. Eftersom ingenstans talas om en särskild prövningsnämnd, hörde det till stämmans uppgifter att godkänna den församlingsskatt som de äldste hade pålagt envar skattepliktig medlem. Ingen lätt uppgift för en allmän stämman! Det bör säkerligen ha gått rätt livligt till under debatten.

Stadgarnas utformning möjliggjorde att man kunde utlysa extra stämmor. Såväl församlingens ordförande som de äldste kunde yrka därpå. Att då även enskild församlingsmedlem hade samma rätt, vittnar om ett demokratisk tänkande i ett för den judiska bosättningen tidigt skede. Ordföranden kunde visserligen avvisa en dylik anhållan, men i så fall var han förpliktigad att skriftligen meddela sina skäl därtill, om blott den avvisade fordrade detta. Den demokratiska principen accentuerades ytterligare genom att en medlem hade möjlighet att i sista hand inlämna besvär till guvernören, detta i händelse ordföranden enligt hans mening hade handlat mot stadgarnas anda genom att vägra utlysa extra stämman.

³⁶ Det oaktat kom såväl Helsingfors som Åbo stad att under det nya seklets första årtionde överlämna åt de icke registrerade judiska församlingarna en synnerligen värdefull gåva, nämligen tomter för synagogbygge. Synagogan i Åbo invigdes våren 1912, och den i Helsingfors, som tidigare nämnt, 1906. Båda är numera belägna i städernas centrum.

Ett arkivfynd och dess bakgrund

Det tredje kapitlet fastställde de äldstes befogenheter. Eftersom de representerade en förvaltande och verkställande instans skulle de uppfylla vissa kriterier. De 13 äldste borde vara kända för "Guds fruktan, nit och goda seder". Dessutom fordrades att de hade rösträtt. Därigenom kunde ej minderåriga inväljas. Ledamot valdes för ett år i sänder, men kunde återväljas.

De äldste skulle anställa, eller avskeda, rabbin och andra tjänstemän. Stämmans uppfattning om dessas lämplighet skulle emellertid först inhämtas. Såsom momentet ifråga är formulerat framgår det ej om de äldstes avgörande kunde ske i strid med stämmans önskemål. Man kan dock utgå ifrån att när det exempelvis gällde anställning av rabbin fanns det ej rum för motstridiga uppfattningar.

Paragrafens följande moment är värt att rekapituleras i sin helhet. Det visar om något att man i ett så här tidigt skede av församlingens historia redan upplevde en skönjbar början till konflikt mellan en hittills rådande patriarkalisk styrning och en framträngande önskan hos de unga att själva få bestämma om sitt liv. Man frågar sig om rabbin Amsterdams läror hade börjat falla i glömska. Hade de unga som växt upp i en - trots allt - friare omgivning haft svårt att förlika sig med de strikta förhållningsregler som det religiösa livet medförde? De ledande i församlingen insåg tydligen att ett oharmoniskt hemförhållande kunde leda till en sekularisering av de unga, vilket man med alla medel ville förhindra. De äldstes åligganden i denna fråga var därför att se till att

... var för sig ha en kärleksfull uppsikt över församlingsmedlemmarnas levnad i allmänhet och i synnerhet över förhållandet mellan äkta makar, mellan föräldrar och barn samt mellan husbonde och tjänstefolk, att vaka däröver att barnen hållas i skolgång ävensom att tillse det helgdagar så i kyrkan (!) som i hemmet värdigt begås.

För att kunna rätt uppfatta innebörden av dessa förhållningsregler måste man känna till såväl judendomens etiska som religiösa principer. Äktenskapet som skulle bestå livet ut var ägnat att införa en helgad livsföring i hemmet genom såväl etiskt handlande som uppfyllande av de budord som bestämde hur helgerna firades, dietlagarna iakttogs mm. Man kan uppfatta varje familj som en miniatyrförsamling och om denna ej fungerade var faran överhängande att den kollektiva församlingens bestånd var hotad.

Hänvisningen till förhållandet mellan husbonde och tjänstefolk kan ha sin grund i det faktum att en del judiska familjer hade skaffat sig ickejudiskt tjänstefolk som hade sin bostad hos familjen, och det var av många orsaker viktigt att de behandlades väl. Enligt judereglementet av 1782 hade judarna icke tillåtelse att anta svensk undersåte i sin tjänst. Tio år senare upphävdes detta förbud.³⁷

Barnens skolgång var ett allvarligt kapitel. Kamraterna i folkskolorna såg ej med alltför blida ögon på de judiska eleverna. Än värre var det faktum att det ej fanns möjlighet, eller vilja, att inom undervisningsplanen ge särskild religionsundervisning åt de judiska barnen. I Åbo hade några svenska damer 1878 grundat en liten privatskola, som emellertid nedlades något år efter att barnens föräldrar kommit underfund med att där bedrevs

³⁷ Kungligt brev till kommerskollegiet ang. upphävandet av förbudet för judar att hava svenska undersåtar i sin tjänst. Den 2. maj 1792. Valentin 1924, 30-31.

missionsverksamhet.³⁸ I huvudstaden dröjde det ända till 1893 innan man fick tillstånd till en egen judisk skola som dock verkade i större skala än den i Åbo.³⁹

Självfallet kunde de äldste ej göra annat än, som det heter, genom "allvarliga förmaningar" påverka de felande. Men för alla eventualiteters skull hade man infört en särskild paragraf, när det gällde ordnings- och sedlighetsmål. När de skyldiga här kallades för att höras, var de förpliktade att infinna sig inom tvenne dagar sedan kallelsen kommit dem tillhanda. I händelse att de vägrade, hade de äldste rätt att hos polismyndigheterna söka hjälp för att få de tredskande att infinna sig.

Det fjärde kapitlet befattar sig med taxeringen och är tekniskt sett väl utvecklat. De äldste framlade budgeten för stämman som skulle godkänna densamma. Till stämmans funktioner hörde även att verka som prövningsnämnd. Besvär skulle inlämnas till guvernören (kapitel fem) eller i sista hand till senaten.

Senatens behandling och stadgeförslagets öde

Sedan senatskansliet fått mottaga anhållan jämte övriga handlingar sändes de till ekonomie departementet "för cirkulation". Ledamöterna skulle läsa igenom dem och bilda sig en uppfattning i frågan. Därefter överlämnades handlingarna till en expedition som skulle bereda ärendet.

Nu uppstod emellertid ett problem som drog ut på beslutfattandet. Det var ecklesiastikexpeditionens sak att handlägga kyrkliga ärenden, men stadgeförslaget var till sitt innehåll sådant, att där ingick bestämmelser rörande kommunala ärenden. Och dessa skulle beredas av civilexpeditionen. Det blev sist och slutligen den förstnämnda som fick uppdraget. Chefen för expeditionen var vid denna tid senatorn Henrik Adolf Mechelin som tidigare visat samma humana inställning till en förbättring av judarnas rättslösa ställning som kusinen Leo Mechelin. Att märka är att den senare hade en hustru vilken på mödernet hade judiskt påbrå.⁴⁰ Men expeditionens ärenden avgjordes kollegialt. När således dess föredragande Carl Estlander framställde anhållan mot bakgrunden av gällande äldre och nyare lagar som förbjöd judar att bosätta sig i landet, hade han lätt att föreslå ett avslag.

Ledamöterna i ekonomie departementet tog först ånyo upp frågan om det var rätt expedition som hade berett ärendet. När man väl kommit överens om att det som skett kunde försvaras, kom man till den springande punkten som föredragaren redan hade berört. Kunde senaten överhuvudtaget fastställa ett förslag som inkommit från personer vilka icke var finska medborgare? Och vilka till råga på allt använt sig av uttryck som var förbehållna

³⁸ Sainio 1961, 3-9.

³⁹ Jacobsson 1951, 270-276.

⁴⁰ Leo Mechelin hade ingått äktenskap med Alexandra Lindroos, dotter till kommersrådet Johan H. Lindroos och Cecilia Meijer. Moderns förfader var språkläraren vid Åbo Akademi, Meyer (eller Meijer) Levin, vilken, trots att han var jude, år 1799 blivit inskriven vid Akademien. Porthan 1886, 578. Sedan han 1810 konverterat till kristendom antog han namnet Fredrik Anton Meyer. Op cit., LVI. - Mustelin 1948, 109. - Kansallinen Elämäkerrasto IV, 65.

Ett arkivfynd och dess bakgrund

kristna förhållanden, som exempelvis "kyrka", "kyrkostämma" m.m. De borde ju absolut ha utbyttts mot "synagoga", "församlingsstämma" m.m. Och här måste man tyvärr ge senaten rätt. Guvernören, som kände till lagstiftningen mer än väl, hade säkerligen av försiktighetsskäl ersatt den judiska religiösa terminologin med en kristen. Det kan tänkas att några av senatorerna hade svårigheter med att stilla sitt samvete, när de läste igenom protokollet och kom till slutklämman: "Stadgar för judiska församlingen i H:fors. Kejsrerliga senaten fann icke skäl att till ansökningen bifalla." Men i så fall fick kollegerna ej veta om det.⁴¹

Sammanfattning

Det här behandlade stadgeförlaget kom till vid en tid då det judiska samfundet i Helsingfors till övervägande del bestod av avskedade eller permitterade soldater och underbefäl i den ryska armén som var stationerad i Finland, ävensom deras barnrika familjer. De hade visserligen genom en förordning 1858 fått tillstånd att bosätta sig i landet, men stor fattigdom och avsaknad av medborgerliga och till en början även näringsrättigheter gjorde deras liv bekymmersamt. Landets befolkning hade mycket vaga föreställningar om denna främmande minoritet, som till råga på allt bekände sig till en religion som den övervägande majoriteten uppfattade som fientlig mot kristendomen.

Myndigheterna med senaten i spetsen intog på några få glädjande undantag när en oförsonlig hållning. Antisemitiskt inställda präster, bönder, politiker och tidningsskribenter, för att inte tala om småhandlare och hantverkare, underbläste en fientlig stämning. Ett glädjande undantag utgjorde de liberala kretsar, främst politiker, jurister och journalister, vanligen med högre bildning, som trädde upp till judarnas försvar, och som från och med 1870-talets början tog upp kampen för att tillerkänna judarna människovärdiga rättigheter.

Under rådande omständigheter utgjorde religionen det centrala inslaget i judarnas liv i Helsingfors. Stadgeförlagets utformning visar emellertid att redan i ett tidigt skede av församlingens historia höjdes röster som varnade för att den nya generation som blivit född och uppvuxen i den finländska huvudstaden, inte var lika benägen att upprätthålla fädernas traditioner som var önskvärt. Detta till trots att församlingen redan 1867 hade anställt en kunnig och känd rabbin.

Stadgeförlaget underströk ett moraliskt leverne uppbyggt på självdisciplin. Det riktade sig lika väl till ungdomen som till dem som redan bildat familj. Föräldrarna förpliktigades att säkerställa barnens skolgång. Paragrafer utformades i syfte att skapa ordning och redan i samfundet. Men huvudmotiveringen, "... att fastställa regler hur de kyrkliga ärendena skulle vårdas", motsvarar inte innehållet. Det är nämligen ingen sammanfattning av ordningsstadgar för gudstjänsten eller andra religiösa ceremonier, utan ett mönster för hur beslutfattandet inom församlingen skulle ordnas.

Oberoende vilken inställning en nutida församlingsmedlem har till stadgeförlagets innehåll, kan man ej annat än beklaga att senaten utan närmare motivering förkastade detsamma.

⁴¹ Kerserliga Senaten för Finlands Ekonomie Departements protokoll 29-3-1881. Se även Civilexpeditionens SD 75/143.

Litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet

Senatens arkiv
Ekonomiedepartementets supplikdiarium 1881
Ekonomiedepartementets protokoll 1881
Civilexpeditionens supplikdiarium 1881

Åbo stadsarkiv

Magistratens arkiv
Protokoll 1880-1881
Supplikdiarium 1880

Rådstuvurättens arkiv
Protokoll 1875-1885

Tryckta källor

Protokoll fördt hos Högloflige Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors år 1872, Helsingfors 1872.
Protokoll fördt hos Vålloflige Borgarståndet å Landtdagen i Helsingfors 1872, Helsingfors 1872.
Protokoll fördt hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen i Helsingfors år 1877-78, Helsingfors 1877-79.
Borgarståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors 1877-78, Helsingfors 1899-1902.
Handlingar tillkomna vid Landtdagen i Helsingfors 1877-78, Helsingfors 1878.
Lagutskottets betänkande N:o 14, Proposition N:o 44.
Finlands statskalender 1881.
Finlands Författningssamling 1858, 1862, 1869, 1879 och 1889.
Kansallinen Elämäkerrasto IV. Porvoo 1932.
Tietosanakirja I. Helsinki 1909.
Tietosanakirja VI. Helsinki 1914.
Suomen Virallinen Tilasto VI. Väkilukutilasto 1870.
Suomen Virallinen Tilasto VI. Väkilukutilasto 1880.
Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland, 1876.
Åbo Underrättelser, 26.3. 1872.

Sekundärlitteratur

Alho, A. & U. Rauanheimo, 1947, *Helsinki ennen meitä*, Helsinki.
Baron, Salo W., 1987, *The Russian Jew under the Tsars and Soviets*, New York.
Glenn, Menachem G., 1953, *Israel Salanter - a religious-ethical thinker*, New York.
Greenbaum, Masha, 1995, *The Jews of Lithuania - a history of a remarkable community*, Jerusalem.
Harviainen, Tapani, 1986, *Suomen juutalainen vähemmistö. Juutalaisuus Helsingissä/Judiskt liv i*

Ett arkivfynd och dess bakgrund

- Helsingfors*, Helsingfors.
- Hertzberg, Rafael, 1889, *Mosaiska församlingen. Helsingfors för trehundra år sedan och i våra dagar*, Helsingfors.
- Jacobsson, Santeri, 1951, *Taistelu ihmisoikeuksista*, Jyväskylä.
- Lindberg, Carolus & Gabriel Rein, 1950, "Asemakaavoittelu ja rakennustoiminta", i: *Helsingin kaupungin historia*, III, 1, Helsinki.
- Mustelin, Olof, 1948, "Fredrik Anton Meyer: språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare", i: *Historisk tidskrift för Finland*, 2.
- Portan, H. G., 1886, *Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius II (Åren 1797-1800)*, Utg. av W. Lagus, Helsingfors.
- Rancken, A. W., 1926, *Helsingfors genom fyra sekler*, Helsingfors.
- Sainio, Matti, 1961, "Erikoislaatuinen kappale Suomen kulttuurihistoriaa", i: *Kasvatus ja koulu*, N:o 2.
- Shurin, Israel, u.å., *Morei Haoma*, Jerusalem.
- Svensson, Anna, 1995, *Nöden - en shtetl i Lund*, Lund.
- Valentin, Hugo, 1924, *Judarnas historia i Sverige*, Stockholm.
- Waris, Heikki, 1951, "Helsinkiläisyhteiskunta", i: *Helsingin kaupungin historia*, III, 2., Helsinki.
- Åström, Sven-Erik, 1956, "Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa", i: *Helsingin kaupungin historia*, IV, 2, Helsinki.

Summary

The statute proposal dealt with here goes back to a time when the Jewish community in Helsinki predominantly consisted of discharged resident soldiers and those serving in the Russian army stationed in Finland, along with their abundant families. They had indeed through an ordinance of 1858 been given the right to settle in the country, but their lives were distressed by crushing poverty and the mistrust of the citizenry, and from the beginning the lack of economic rights as well. The inhabitants of the country had vague notions about this foreign minority which on top of everything else belonged to a religion the overwhelming majority considered a threat to Christianity.

The authorities, with the senate in the vanguard, with few felicitous exceptions, showed a hostile stance. Priests, farmers, politicians and journalists with an antisemitic bias, to say nothing of businessmen and craftsmen, maintained a threatening attitude. A fortunate exception were liberals, mostly politicians, lawyers and journalists, people having a higher general level of education, who took up the Jewish cause and who from the beginning of the 1870's struggled to further the human rights of the Jewish community.

Under such circumstances religion and its practice became the major factor in Jewish life in Helsinki. The formulation of the statute proposal sometimes reveals that from the very early period in the history of the congregation voices were raised in warning that the new generation born and bred in the Finnish capital were not as ready to uphold the traditions of the fathers as might be wished. This was in spite of the fact that a capable and well-known rabbi was installed in the congregation as early as 1867.

The statute proposal of 1881 discussed above, emphasized a moral way of life grounded on selfdiscipline. It applied as well to the youth as to those who had already established families. Parents were impressed with the obligation to educate their children. Paragraphs were drawn up with the intent of creating order and discipline in the community. But the major motivation "... of establishing rules for the carrying out of ecclesiastical functions" does not correspond to the content. There is in fact no general exposition of legislation in regard to liturgy and religious ceremonies, but instead a

Jacob Seela

model of how decisions within the congregation should be made.

No matter what the present member of the congregation thinks about the content, one cannot but regret that the senate rejected it out of hand.